

Antik Yunan'dan Bir Eğitim Modeli: Sparta

Sparta: An educational model from Ancient Greece

Derya ÇIĞIR DİKYOL*

Öz: Bu çalışma antik Yunan kent devletlerinden biri olan Sparta'nın eğitim sistemini konu almaktadır. Doküman analizi yöntemiyle ele alınan çalışmanın amacı toplumların yapılanmalarında, ilerleyiş ve yok oluşlarında eğitimin yerini göstermesi bakımından antikçağdan bir örnek ortaya koymaktır. Sparta tarihte ilk kez eğitimi devlet denetimine almış ve hedefleri doğrultusunda bir nesil yetiştirme çabasına girmiş olması sebebiyle araştırma konusu olarak seçilmiştir. Eğitimi diğer Yunan kent devletlerinde olduğu gibi vatandaşlarının tercihine bırakmamış, onlara eşit ve zorunlu bir eğitim sağlamıştır. Konuyla ilgili bilgi veren antik kaynaklar ve az sayıda yazıt incelendiğinde, Sparta eğitim sisteminin oldukça sert, insan psikolojisini, bireyi yok sayan bir sistem olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin toplum ve devlet açısından öneminin farkına varıldığı bir ilk olarak Sparta eğitiminin amacı, sadece vatansever ve itaat eden bireylerden kurulu bir toplum yetiştirmek olmuştur. Sparta bu emelini gerçekleştirmeyi başarmış ancak Yunan uygarlığı denilince akla gelen felsefe, sanat, edebiyat, bilim gibi alanlarda katkı sağlayamamış, yaratıcılığı geliştirememiş ve hatta askeri anlamda da istenilen başarıya erişememiştir. Bunun nedeni, eğitimde bilimi, felsefeyi, sanatı, edebiyatı, yaratıcı düşüncüyü, aslında insanı insan yapan değerleri yok sayması mıdır? İşte bu çalışmada Sparta eğitim sistemi incelenirken bu soruya da cevap aranacaktır.

Anahtar sözcükler: Sparta, Eğitim Tarihi, *Agoge*, Vatandaşlık Eğitimi

Abstract: This study focuses upon the education system of Sparta, an ancient Greek city-state. The purpose of this study employing the document analysis method is to present a sample from antiquity to emphasize the importance of education in the structuring, progress and also in the annihilation of societies. Sparta was the first state in history to take education under the control of the state and to attempt to educate a new generation. Sparta gave its citizens equal and compulsory, regimented education, it didn't leave education up to individual choice, as in the other Greek city-states. From the ancient sources and a few surviving inscriptions concerning this subject, it's clear that the education system of Sparta was quite hard and was also a system that ignored human psychology and individuality. As the first to realize the importance of education for society and the state, Sparta's purpose was to construct a society of patriotic and obedient individuals. Sparta succeeded in realizing that ambition but was unable to develop creativity and to contribute to areas of Greek civilization such as: philosophy, art, literature, science and it also couldn't reach complete military success. Was the reason of this failure due to neglecting philosophy, art, literature, science, neglecting the creative thinking which makes a human being, human? In examining the Spartan education system an attempt is made to provide an answer to this question.

Keywords: Sparta, History of Education, *Agoge*, Citizenship Education

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul. deryadikyol@gmail.com
Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi 45265 nolu proje ile desteklenmiştir.
Çalışmada bana yol gösteren ve destek veren Sayın Hocam Prof. Dr. Vedat Çelgin'e içten teşekkürlerimi sunarım.

Giriş

Sparta kent devletinin toplumsal yapısını anlamak için eğitim sistemi üzerinde yapılacak bir inceleme önemli veriler elde etmemizi sağlar. Çünkü Sparta'nın siyasi ve sosyal yapısının belkemiğini eğitim sistemi oluşturmaktadır (Finley 1968, 144'te *agoge*'nin tek başına Sparta sistemini oluşturduğunu söylemektedir). Sparta bu sebeple, eğitimin toplumların yapısındaki önemi ve etkisine antikçağdan bir örnek olarak seçilmiştir. Sparta coğrafi, demografik ve tarihsel alt yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı diğer Yunan kent devletlerinden farklı bir kültüre sahiptir. Sparta, kent devletinin devamlılığını sağlamak amacıyla ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip nesillerin nasıl olması gerektiğini belirlemiş ve bu doğrultuda bir eğitim sistemi oluşturmuştur. Atina'dan farklı olarak (Atina'da eğitim devletin değil ailelerin inisiyatifindedir). Maddi durumu olan aileler çocuklarına istedikleri eğitimi veriyorlardı. Devletin bu konuda herhangi bir yaptırımı ya da kuralı yoktu. A. Coulson (1999), Atina'da eğitim konusunda ailenin sorumluluk almasının sonuçlarını ve ifade özgürlüğünün önemini vurgular, eğitimin devletin denetimi altında olduğu bu sistem, eğitimin öneminin kamusal anlamda farkına varıldığı tarihteki ilk örnek olarak da dikkate değerdir. Bu çalışmada, *agoge* olarak adlandırılan Sparta eğitim sisteminin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Agoge antik Yunanca'da kelime anlamı olarak götürme, getirme, taşıma, nakil; yol gösterme, kılavuzluk etme; yönetme; kamu işlerinin yönetimi, idaresi; eğitim; yöntem, metot anlamlarına gelmektedir (Çelgin 2011). Antik Yunan kent devletlerinden biri olan Sparta'da, *agoge* olarak adlandırılan bu sistemin temel amacı vatansever, itaat eden, eşit ve tek tip vatandaşlardan oluşan bir toplum yaratmaktır (Ducat 2006). Sparta eğitim sistemi, bir yaşam şekli olarak tasarlanmış, doğumdan ölüme dek süren bir süreci kapsamaktadır. Sparta'da eğitim tıpkı Platon'un *Politeia* (Devlet) adlı eserinde en iyi düzene ulaşmak isteyen devletten beklediği eğitim sistemi gibi, zorunlu ve herkes için aynıdır (Platon *Pl.* VIII, 543a). Esasen bu noktada K. Popper'in (2008) Platon'un ideal devletinin Sparta'dan ilham almış olduğu görüşüne katılmamak zordur. *Agoge*'de başarılı olanlar *homoioi* (eşitler) ya da *Spartiates* statüsüne kavuşurlar ve bir Sparta vatandaşı olmaya hak kazanırlardı. Ancak bu sert eğitim koşullarına dayanamayanlar ya hayatlarını ya da toplumsal itibarlarını kaybeder, yurttaşlık hakkını kazanamazlardı. Bu, toplumdan dışlanma durumu toplu yemeklere (*syssition*), güreş müsabakalarına, top oyunlarına ve koroların icra ettiği onursal eğlencelere alınmama şeklindeydi (Christesen 2012).

Sparta eğitim sistemi ile ilgili bilgi veren antik kaynaklar arasında, en önemlileri Ksenophon ve Plutarkhos'tur. Ksenophon (doğ. MÖ yak. 430-öl. MÖ 355), *Lakedaimonion Politeia* (Spartalıların Anayasası) adlı eserinde, Atina demokrasisini zararlı bulduğunu söylemiş ve devletçiklere bölünmüş olan Yunan ana karasının, Sparta gibi güçlü bir devletin egemenliğinde birleşmesini savunmuştur. Bu eserde Sparta, Atina'nın siyasal sistemine karşı, Ksenophon'un düşüncesini ortaya koymak için kullandığı bir model olmuştur. Ancak, yazarın eğitim sistemi ile ilgili çok da ayrıntılı bilgi verdiğini söyleyemeyiz. Ksenophon'un, eğitim sistemini ayrı bir kurum olarak değil, Sparta toplumunu ifade eden bir model olarak ortaya koyması da dikkat çekicidir. Konuyla ilgili ikinci kaynağımız olan Plutarkhos'un (doğ. MS 50'den önce-öl. MS 120'den sonra), Ksenophon'un eserlerinden de faydalanmış olduğu bilinir. Plutarkhos *Bioi Paraleloi* adlı eserinde Sparta'nın efsanevi yasa koyucusu Lykurgos'u konu edinmiş olduğu bölümde Sparta eğitim sistemi üzerinde de durmuştur. Bahsettiği dönem her ne kadar *agoge*'nin ilk dönemleri olsa da, aradan geçen zaman ve kendi döneminde sistemin uygulanışı hakkında bildiklerini -ki Sparta'yı ziyaret etmiştir- yazdıklarına katmış olduğu düşünülebilir. Aristoteles ve Pausanias da Sparta eğitim sistemi ile ilgili bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlayan yazarlardandır. Konuyla ilgili az da olsa bilgi alabildiğimiz tek Spartalı ise, şair Tyrtaios'tur ki,

ondan da geriye sadece fragmanlar kalmıştır. Bu sebeple Sparta ile ilgili yapılan çalışmalarda tek taraflı bakış açısına sahip kaynaklardan yararlanıldığını da hesaba katmak gereklidir. Yazıtların ise konuyla ilgili yeterli bilgi verdiği söylenemez.

Tıpkı Sparta'nın tarihsel süreçleri gibi *agoge*'nin de üç evresinden söz edilebilir. İlki Ksenophon'un bahsettiği erken dönemleri, ikincisi Sparta kralı III. Kleomenes'in MÖ III. yüzyılın ikinci yarısında sistemi yeniden düzenlediği dönem (Plutarkhos, *Kleo.* 1-22) ve son olarak Roma Dönemi'dir. Her ne kadar kapalı ve tutucu bir toplum olsa da, Sparta'nın eğitim sisteminin hiç değişmediğini varsayamayız (Joyal 2009). N. M. Kennell de (1995), sistemin MÖ III. ve II. yüzyıllarda bozulduğunu ve çok değiştiğini ifade eder. Ancak bu üç dönem süresince sistemin nasıl değiştiği ve değişim aşamaları hakkında antik kaynakların pek de sağlıklı bilgi vermediklerini kabul etmemiz gerekir. Özellikle Plutarkhos'un, kendisinden önceki kaynaklardan aldığı veriler ile yaşadığı dönemde uygulanan sisteme ait bildiklerini harmanladığını düşününce durumun oldukça karmaşık olduğu aşikârdır. Ancak yine de erken dönemde oluşturulmuş olan sistemin tüm dönemlerin uygulamalarında çekirdeği oluşturduğunu düşünebiliriz.

Yedi yaşında ailelerinden alınan erkek çocuklara vermeye başlayan bu eğitim sistemi, devletin devamlılığı ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Sparta eğitimini “güç” kelimesi ile tanımlamak mümkündür. “Güç” bireyde fiziksel dayanıklılığı, devlette ise kendine yeterliliği ifade eder (Davidson 2008). Bu eğitim sisteminde amaç, bireye fiziksel güç, cesaret, itaat ve gerektiğinde emir verme (Plut. *Lyk.* 16) erdemlerini kazandırmaktır. Eski Yunan'da “*erdem*” (*arete*) kavramının siyasal bir içerik taşıdığını da söyleyebiliriz. Öyle ki insanın mutluluğu *polis*'in devamlılığı ve refahına bağlıdır ve bireysel mutluluk toplumsal mutluluktan ayrı düşünülemez (Schwarzmantel 2002). Sokrates'in “*ahlak*” kuramının özünde de aynı şekilde, kişisel çıkarlarını toplumsal çıkardan ayrı düşünmeyen yurttaşlar yetiştirme amacı bulunur (Platon *Ap.* 36c; Ağaogulları 2004). Sokrates'e göre *polis* her şeyden daha kutsal ve değerlidir. Bireyin insan olarak varlığını sürdürebilmesi *polis*'in armağanıdır ve bu sebeple *polis*'in bir kölesi olarak insan yasalara ve devlet buyruklarına itaat etmek zorundadır (Platon, *Kriton* 51b, Ağaogulları 2004). Platon'a (*Pl.* 491d-492a) göre de, yine iyi bir insan iyi bir yurttaş demektir (Ağaogulları 2004). Yani Sparta eğitim sisteminin yurttaş yetiştirme gayesi (Davidson 2008) bu anlamda Sokratik öğretisi ile de bağdaşmaktadır (Sokrates'e göre yurttaş ile devlet arasında bir sözleşme vardır). Plutarkhos (*Lyk.* 30, 4-6) Spartalıların erdemli bir hayat tarzının öğretmeni olduklarını belirtir. Eğitimin (*paideia*) insanı erdeme (*arete*) ulaştırdığı düşüncesi antik Yunan'da, özellikle Atina'da halkın eğitimi için kullanılmış olan (Öztürk & Dikyol 2013) tragedyalarda da açıkça belirtilmektedir (Eur. *IA* 560-565).

Sparta eğitim sistemi askeri-totaliter toplumun bir parçasıydı. *Agoge*'nin amacı, Spartalı gençleri fiziksel ve ruhsal açıdan eğiterek devletin güçlü ordusuna sağlam birer asker kazandırmaktı. Bu eğitim yukarıda da vurgulandığı gibi, oldukça katı, sert koşullara sahipti. Öyle ki, gerek Thukydides'in aktardığı, Perikles'in Cenaze Söylevi'nde, gerekse Aristoteles'in ve Ksenophon'un eserlerinde eğitimin bu sert, acı veren karakterinden söz edilir. Her üç yazar da Sparta eğitim sisteminden bahsederken Yunanca *pon-* kökünden (*pon-* kökünün anlamı; acı çekmek, uğraş vermek, katlanmaktır. Whitby 2012) türeyen kelimeler kullanmışlardır. Platon (*Pl.* 548b) da aynı şekilde Spartalıların ikna ile değil şiddet ile eğitilebileceklerini söylemiştir. *Agoge*'nin temel noktası vücudun savaş için eğitilmesiydi ama bunun yanında asıl hedef, devletine bağlı olmayı erdem sayan (Schwenke 2008) ve MÖ VII. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Tyrtaios'un sözlerinde belirttiği gibi, ülkesi için ölmeyi onur sayan kişiler yetiştirmektir (Douglas 1999 fr. 12.10-28 West).

Sparta Kent Devletinin Kısa Tarihi

Agoge'yi anlamak için öncelikle bu eğitim sistemini uygulamış olan Sparta ve tarihini bilmek gerekmektedir. Sparta, Yunan ana karasında, Argolis'in güneybatısındaki Lakonia'da, Miken yıkıntıları üzerine Dorlar tarafından kurulmuştu. Bu coğrafi alan sarp sıradağlar arasında kalan bir düzlüktü ve hem savunma açısından, hem de Sparta'nın gücünün gelişmesi açısından güvenli bir alan sağlıyordu. Sparta'nın denizle bağlantısını sağlayacak tek limanı vardı. Gytheion adını taşıyan bu liman da, şiddetli akıntılara sahip konumu ile Sparta'nın denizden gelen tehlikelere karşı korunmasını sağlıyor; ama aynı zamanda kentin diğer Yunan kentleri gibi denize açılmasını önleyerek içe kapalı bir toplum yaratıyordu. Sparta'nın coğrafi konumunun politik ve sosyal kurumlarının oluşmasında da önemli bir rolü olduğunu pek çok araştırmacı ileri sürmüştür (Martin 2012, 139). Spartalılar başlangıçta Lakonia'nın kuzey kıyılarını, MÖ 800'lere doğrusya tüm Lakonia'yı işgal etmişlerdir. Bu işgalin sebebini Spartalı şair Tyrtaios ekilebilir tarım alanları olarak açıklar (Douglas 1999; Parça 5 akt. Buckley 1996, 66). Bundan sonra Sparta yalnızca bir Yunan kenti değil bir krallıktır (Bauer 2013). Siyasal yapının başında, efsanevi ikiz kardeşlerin soyundan gelen iki kral bulunur ve bunlar başrahiplik ve başkomutanlık yetkilerini eşit bir şekilde kullanırlar. Sparta'da, toprakların genişlemesinin ardından üç sınıfın varlığı söz konusudur. Birinci sınıf, ele geçirmiş oldukları toprakları isim çekme yoluyla paylaşan ve nüfusları 9.000'i geçmeyen *damos*'lar ki, *Spartiatai* (Spartalılar) olarak anılırlardı ve yönetim bu az sayıdaki erkeğin elindeydi. İkincisi Lakonia'nın dağlık kesimlerinde yaşayan, özgür oldukları halde siyasal ve askeri bakımdan *damos*'lara bağlı *perioikos*'lar ve son olarak yarı köle olarak toprağa bağlı şekilde çalıştırılan *heilot*'lardır (*heilotai*). *Perioikos*'lar, yurttaşlık hakkına sahip olmayan, çevre köyler ile kasabalarda oturan ve tarım, ticaret, zanaat gibi işlerle uğraşanlardır. Bunların Sparta yurttaşlarından farkı devlete vergi verme ve savaş zamanında asker gönderme yükümlülüklerinin olmasıdır (Cartledge 2002b). *Heilot*'lar ise tüm bu sistemin nedeni ve işlemlerini sağlayan köle sınıfıdır. Atinalı Kritias, *heilot*'ların iş yükü ve yaşam koşulları ile Sparta yurttaşlarının yaşamlarını şu şekilde açıklar: "*Lakonia en özgür ve en köle Yunanların yurdudur*" (Diels-Kranz 88B37).

Burada vatandaşlık hakkına sahip olanların, ilk grubu meydana getiren ve "*Spartalılar*" olarak anılan grup olduğu görülür. Vatandaşlık fikrinin de Sparta kent devleti ile oluştuğu bilinmektedir (Heather 2004). Sparta kent devletinin katılımcı siyasal toplum modeli vatandaşlık ilkesinin ve pratiğinin başlangıcı olarak görülmektedir. Zaten vatandaşlık kavramında da, arka planda savaşın gereklerinin öne çıkardığı bir ortaklık ve eşitlerin katılımı ilkesi söz konusudur. Sparta'da işgallerin arkasından gelen tam olarak bu olmuştur. Savaşın gereklerinin ortaya çıkarıldığı ortaklığın yanı sıra, *heilot*'ların isyan edecekleri korkusu Spartalıların sürekli seferberlik halinde bir yaşam sürmelerine neden olmuştur (Martin 1947). Sparta vatandaşları bu endişe ile oluşturdukları, genelde militarist toplum olarak nitelendirilen yapıda esasen hem asker hem de polistirler (Finley 1986, 164). *Heilot*'lara karşı sürdürülen devlet güdümlü şiddet ve hatta her yıl resmi savaş ilanı ile öldürülmelerinin resmiyete kavuşturulması (Thuk. IV. 80), bu gerekliliğin devamını uzun yıllar sağlamış olmalıdır. *Heilot*'ların öldürülmesi eğitimlerinin sonunda gençlerin tamamlaması gereken bir görevdir. Genişleyen toprakların eşit olarak paylaşımı ve siyasi işleyişte hak sahibi olma, silah taşımak ve askerlik yapmak hem imtiyaz hem yükümlülüktü. Her Spartalı yurttaş, *kleros* denen bir toprak parçasına sahip olarak doğar ve bu toprak *heilot*'lar tarafından işlenirdi. Spartalılar arasında sağlam bir dayanışmanın sağlanabilmesi için, siyasal eşitlik yanında ekonomik eşitlik de bu yolla korunmuştur. Bu sayede yaşamlarını idame ettiren Sparta yurttaşlarının ticaret yapması ve işçi olarak çalışması da yasaktır (Tekin 2012), çünkü ekonomik eşitlik ilkesinin korunması gerekmektedir. Esasen Sparta vatandaşlarının eşit olması durumu ideal olandır, gerçekte ise Arkaik Dönem'in başından itibaren daha seçkin olan ailelerin

–ki bunların *hippeis* olarak adlandırılan atlı sınıfı olduğu düşünülür (Figueira 2006)– Klasik Dönem'de de bu statülerini korudukları anlaşılır. A. Powell (2001) bunu “*oligarşi içinde oligarşi*” olarak tanımlamaktadır. Bu noktada antik Yunanda özgürlük kavramı ve yurttaşın özgür olması gerektiği düşüncesi üzerinde de durmak gereklidir. Aristoteles *Athenaion Politeia* (Atinalıların Anayasası) adlı eserinde “*bir devletin yönetimi, özgür ve eşit insanlar üzerinde bir yönetimdir ve zamanını bedeniyle çalışarak, zanaat ve ticaret yaparak para kazanmak ile harcayan insan erdemini geliştirilebilecek boş zamana sahip değildir ve tam anlamıyla özgür değildir*” demektedir (Aristot. *Ath. Pol.* I. 7). “*Asker-toplum*” olarak nitelendirilen Spartalılar askerlikle bağdaşmadığını düşündükleri sanat, felsefe ve müzik gibi entelektüel uğraşları da terk etmişlerdir (Ağaoğulları 2004). *Agoge* eğitim sistemi işte bu toplumsal yapının merkezinde bulunmaktadır. Çünkü Sparta, eğitimi devletin varlık ya da yokluk sebebi olarak görmüştür ve esasen Sparta vatandaşları güçlü devlet mekanizmasının bir parçası olarak devletin denetiminde doğar, eğitilir ve yine devletin devamlılığı için ölmeyi onur sayarlar (Plut. *Lyk.* 24. 1; 25. 3). Tüm yaşamları boyunca yazılı olmayan yasalarına sadık kalmak, sürekli denetim altında ve disiplin içerisinde yaşamak ve iyi bir asker olmak tek gayeleridir.

Bu disiplin altına alınmış yaşam, Sparta'nın kanun koyucusu ve aslında efsanevi bir kişilik olan Lykurgos'un eseri olarak bilinir. Antikçağda Sparta modeli ve yazıya geçirilmemiş olan Lykurgos Yasaları dönemin her ünlü filozofu ve tarihçisi tarafından önerilen ya da atıfta bulunulan bir düzen olmuştur. Ksenophon, Lykurgos'a hayranlığını gizlemez. Sparta'nın en güçlü *polis* olduğunu söyledikten sonra bu gücün sebebini Lykurgos'un koyduğu yasalara ve ona itaat eden vatandaşlara bağlar (Ksen. *Lak.* I). Platon'un da *Politeia* (Devlet) adlı eserini yazarken Lykurgos'tan esinlendiği bilinir. Bu yasaların Spartalılar için ne derece önemli olduğunu, Spartalı Demaratos'un Pers Kralı Kserkses'e söylediği şu sözlerde bulabiliriz: “*Her ne kadar özgür de olsalar, tam anlamıyla da özgür değiller. Efendileri yasadır ve bundan, adamlarınızın sizden korktuğundan daha çok korkarlar...yasa ne diyorsa onu yaparlar ve onun dedikleri hiç değişmez: Savaşta, karşılarında kaç kişi olursa olsun, geri dönmelerini ve konumlarını koruyarak, ya kazanmalarını ya da ölmelerini söyler*” (Hdt. VII).

Sparta'nın ilk dönemine ait bilgilerin en önemli yazılı kaynağı Herodotos'tur. Herodotos'tan başka Ksenophon, Platon ve Aristoteles de bu dönem hakkında bilgiler verirler. Bunlardan başka Sicilyalı Diodoros'un *Bibliothèque Historique* (Tarihi Kitaplık) adlı evrensel tarihinde Sparta toplumunun temelini oluşturan Lykurgos Yasaları ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Lykurgos'un yasalarını Rönesans Dönemi'ne taşıyan ise Plutarkhos'un *Bioi Paralleloi* (Paralel Yaşamlar) adlı eseri olmuştur. Polybios ise, MÖ III. yüzyılda *Historiai* (Tarihler) adlı eserinde, Sparta yasalarını Roma, Kartaca ve Girit ile karşılaştırır. Bu yasaların kökeni ile ilgili olarak Herodotos şunları söyler: “*Kimileri, bugün Sparta'da yürürlükte olan yasayı da ona Pythia'nın vermiş olduğunu söylerler. Ama Lakedaimon'lulara göre, Lykurgos bu yasayı, yeğeni Sparta kralı Leobates'in valisi olarak bulunduğu Girit'ten getirmiştir....*” (Hdt. I. 65).

Sparta, Messenia'nın işgalinden sonraki tarihsel süreçte Ana Kara Hellası'nın en güçlü kent devleti olarak kabul edilirdi (Cartledge 2002a). Özellikle MÖ VI. yüzyılın sonlarında Pers un-suru Yunan kentleri için bir tehditken Sparta'nın lider konumunda olduğu düşünülüyordu (Jeffery 1988). Aynı dönemde Ana kara Hellası'nın bronz işçiliği merkezi olan Sparta'nın (Stibbe 2009) Peloponnesos Birliği'nin de başında olduğu bilinir (Hodkinson & Powell 1999). Önce Anadolu kıyılarında bulunan Yunan kentleri Perslere karşı isyan etmeden Sparta'dan destek istediler, sonra Atina MÖ 490'da Marathon'da Sparta'dan yardım bekledi ama Sparta bu iki isteğe de olumlu yanıt vermedi. Bu noktada militarist bir devlet olarak tanımlanan Sparta'nın Atina'nın tersine savaşa atılma konusunda ihtiyatlı davranması, daha önce belirttiğimiz gibi, sistemin ku-

rulmasının asıl sebebi olan *heilot*'ların ayaklanması korkusuydu ki, Spartalılar (*Spartiatiai*) asker olmanın dışında polis olarak da görev yapıyorlardı ve öncelikleri kendi devletlerinin güvenliğini sağlamaktı. Bu açıdan bakıldığında, Sparta'nın güçlü devlet imajını yaratan sistemin aslında tamamen iç dengeler söz konusu olduğunda işlerliği olduğunu ve kapalı toplum düzenini neden aşamadığını daha iyi anlamak mümkündür. MÖ 480'de Kserkses'in Ana kara Hellas'ını fetih seferinde Spartalı komutanlar tüm büyük çarpışmalarda görevliydi. Thermopylai Geçidi'nde Perslere karşı cesurca savaşan Spartalılar yenilgiye uğrasalar da (P. Cartledge 2003; Thermopylai'in Batı uygarlığı ve özgürlük düşüncesi için çok önemli bir dönüm noktası olduğunun altını çizer.) -ki bu Herodotos'un bildirdiğine göre Yunanlar arasında bir travmaya sebep olmuştur (Hdt. VII. 27. 1) tarihe kahramanlıkları ile adlarını yazdırdılar (Hammond 1988; Cartledge 2004). MÖ 479 yılında Boiotia'da Plataia Savaşı'nda Sparta kralının kardeşi Pausanias'ın komutasındaki Yunan birlikleri Perslere karşı yurtlarını ve bağımsızlıklarını korumayı bilmişlerdi. Bu başarısının ardından MÖ 478'de Spartalılar Perslere karşı oluşturulan Yunan ittifakına komuta etmesi için yine Pausanias'ı gönderdiler; ancak Pausanias'ın Byzantion'daki kötü yönetimi sebebi ile liderliği Atina'ya kaptırdılar. Thukydides'in aktardığına göre, Spartalılar yurt dışına yollayacakları bir başka komutanın da Pausanias gibi ahlaki değerlerini yitireceğinden korkuyorlardı (Thuk. I. 95).

MÖ V. yüzyıla gelindiğinde Sparta'nın Peloponnesos oluşturdukları birliğin antitezi olarak tanımlanabilecek olan Atina'nın, Attika-Delos Deniz Birliği liderliği ile hızlı yükselişi başladı. İki kent arasında mücadele başladığında, Sparta önce MÖ 457'de Tanagra'da (Thuk. I. 107), sonra ise Peloponnesos Savaşı'nın (MÖ 431-404) sonunu belirleyen deniz savaşlarında Perslerin yardımı ile Atina'ya karşı galip geldi; ama bu galibiyetin getirisi uzun soluklu olmadığı gibi Sparta da bu süreçte çok güç kaybetti. MÖ 395'te Sparta ve Atina tekrar karşı karşıya geldiklerinde (Haliartos Savaşı) Spartalılar yenilgiye uğradılar. Knidos'ta da Sparta yine Atinalı amiral Konon ve Pers amirali Pharnabazos'un birlikte komuta ettikleri Pers donanması karşısında yenilmişti (MÖ 394). MÖ 386'da Perslerin Sparta'ya destek vermesiyle Atina ile Antalkidas Barışını yaparak (Ksen. *Hell.* V. I. 31) saygınlık kazanmayı başaran Sparta, yine de gerçek galibin Persler olduğu gerçeğini değiştiremedi. MÖ 371'de Sparta bu kez Thebai ile Leuktra'da karşı karşıya geldi ve kral I. Kleombratos'un komutasındaki Sparta ordusu, Epameinondas ile Pelopidas'ın sevk ve yönetimindeki Thebai ordusuna yenildi. Sparta'nın askeri gücünün kırıldığı bu yenilginin ardından, *heilot*'ların özgürlüklerine kavuşmaları dışında (Cartledge 2004), Peloponnesos Birliği üyelerinin Sparta'ya güvenlerini yitirdikleri ve Thebai'nin büyük bir itibar kazandığı anlaşılır. Sonrasında Thebai'nin Sparta'yı kendi topraklarında zayıflatan akınlar düzenlediği ve Sparta'nın bundan sonra hiçbir zaman eski gücüne kavuşamamış olduğu bilinir (Whitby 2012). Hellenistik Dönem'de Makedonya'nın tebaası olan Sparta'da önce Kral I. Areus (MÖ 309-yak. 265) zamanında, sonra kral III. Kleomenes'in (hük. MÖ 235-222/219) reformları ile yeniden eski güce kavuşma girişimleri olmuştur. (MÖ 280'de ordusunun gücünü test etmek isteyen Areus, Korinthos Körfezi'nin kuzeyinde bulunan Kirrha'ya sefer düzenleyerek burayı yağmalamış; ancak Aitolialı beş yüz kişilik bir çoban grubu tarafından bozguna uğratılmıştır (Carr 2012).

Sparta Eğitim Sistemi

Sparta eğitimi, Atina eğitim sistemi ile birlikte Eski Yunan eğitiminin iki ana modelinden biridir. Atina'da eğitim daha çok insan odaklıyken, Sparta'da devlet odaklı bir sistemin olduğu bilinir (Özkan 2015). Atina, Sparta'nın aksine daha liberal ve demokratik bir toplum yapısının sahip olması dolayısıyla eğitim sistemi olarak da farklı bir yapıdaydı. Atina'da ve diğer Yunan kentlerinde ilköğretim aşamasında Spartadakinin aksine her çocuk okullarda eğitim almıyordu.

Bazı çocuklar evde, köleler, özel öğretmenler ya da kendi ebeveynleri tarafından eğitim alıyorlardı. İlk eğitimin sonrasında isteyen aileler çocuklarını *gymnasion*'lara göndererek eğitimlerine devam ettirebiliyorlardı. Yüksek eğitimi ise sadece seçkin ailelerin çocukları alabiliyordu. Atina eğitimi şiiri de kapsayan müzik eğitimi ile beden eğitiminin bir dengesinden oluşuyordu denilebilir. Atina'da eğitim hem akla hem bedene yönelikti (Phillips & Roper 2006, 123-141). Sparta eğitim sistemi *agoge*'yi farklı kılan, tarihteki ilk vatandaşlık eğitimi olmasının yanı sıra, çağdaşı diğer antik Yunan kentlerinde benzeri bir sistemin olmayışıdır. Bir kere bütünüyle devletin denetimi altında bir eğitimidir ve masraflar devlet tarafından karşılanır (Davidson 2008). Aristoteles'e göre de devletin varlık sebebi yurttaşlarını eğitmek ve onları erdemli kılmaktır. Erdem doğaya ya da şansa bırakılmaz çünkü özgür iradeye dayanır. Ünlü filozof “*Ve devletin genel olarak sadece tek bir hedefi olduğu için bütün yurttaşlarının siyasi eğitiminin aynı olması ve bu eğitimin denetiminin, şimdi olduğu gibi herkesin kendi çocuklarına bakıp büyüüttüğü ve uygun olduğunu düşündüğü özel bir eğitim verdiği, tek tek kişilere değil, kamuya bırakılması gerektiği açıktır*” (Aristot. *Ath. Pol.* VIII. 2) diyerek Sparta modelini ideal devlete yansıtmıştır diyebiliriz. Aristoteles ayrıca, eğitimi devletin bir görevi olarak görece kadar ciddiye aldıkları için Spartalıların övgüye layık olduklarını da belirtir (Johnson 1984). Eğitimin devletin denetiminde olması gerektiği görüşü, Aydınlanma Dönemi'nde tekrar benimsenir. Ulusal eğitim çerçevesinde, Fransız Devrimi'nin (1789) getirdiği yeni değerlerin savunularak herkese açık, parasız ve zorunlu bir eğitim sistemi ile yurttaşlık ve vatan sevgisi aşılarmaya çalışılan bir eğitim modeli bu dönemde uygulanmaya başlar. Aynı yüzyılda tüm toplumsal sınıflar çocuk bakımıyla ilgili sorumluluk almada devletle işbirliği yapmaya zorlanmıştır (Postman, 1995). B. Rush, Aristoteles'in görüşüne (Aristot. *Ath. Pol.* VIII. 2) katılarak şöyle der: “*Bırakınız, öğrencimiz, kendisine ait olmayan bir şey olduğunu, toplumun bir mülkü olduğunu, öğrensin*” (akt. Swanger 1995). M. Foucault her ne kadar “*Özgürlükleri tanımlayan, 'Aydınlanma', aynı zamanda disiplinleri de icat etti*” demişse de bunun bir icat değil, Sparta modelinden esinlenerek oluşturulan bir sistem olduğu düşünülebilir (Foucault 2003).

Ksenophon *agoge*'den bahsederken, bu sistemin her yönüyle diğer kentlerin eğitimlerinden tamamen farklı olduğunu söylemektedir: Oğullarına en iyi eğitimi verme iddiasında olan diğer Hellenler, onları, kendilerine söylenenleri anlar duruma gelir gelmez, ‘*paidagogos*,’ olarak anılan hizmetkâra teslim eder ve derhal, hem okuma yazma hem de müzik dersi için öğretmene ve beden eğitimi için ‘*palaistra*’ denen güreş alanına gönderirlerdi. Üstelik ayakkabılar giydirerek çocukların ayaklarını yumuşatır, elbiselerini değiştirerek bedenlerini zayıflatırlardı. Ve çocukların midelerinin alabildiği kadar çok şey yemelerine izin verirdi.

Ama Lykurgos Sparta'da bunların tam tersini uyguladı. Çocukların eğitimini kölelerin arasından seçilen 'paidagogos'lara değil, onları, en üst düzey yöneticilerle aynı seviyeden gelen bir adamın denetimine verdi. Bunlara Sparta'da 'paidonomos' denirdi. Lykurgos, bu kişiye çocukları toplama, eğitme ve gerektiğinde cezalandırma yetkisi verdi. Bundan başka bu kişinin yanına, gerektiğinde çocukları cezalandırmak için kamçı taşıyan gençler de verdi. Böylece orada büyük korku ve katı bir itaat hüküm sürecekti” (Ksen., *Lak.* II. 1-2).

Sparta eğitim sistemini yaş kategorileri açısından üç dönemde incelemek mümkündür (Billheimer 1947). Bunlar 7-14 yaş arasında *paides* olarak adlandırılan çocukluk dönemi, 14-20 yaş arası *paidiskoi* olarak adlandırılan çocukluk gençlik arası dönem ve 20-30 yaşlar arasında *hebontes* olarak anılan gençlik dönemidir (Christesen 2012). T. Davidson, bunlara 30 yaş sonrası fiziki eğitim ve sorumlulukların devamı (Ksen. *Lak.* V. 8) ile erkeklik döneminin de

eklenebileceğini belirtir (Davidson 2008). Esasen 60 yaş üstünde bile Spartalıların yine aralarında rekabeti sağlayan *Gerusia* yani Yaşlılar Meclisi'ne girme sürecini yani yaşlılık evresini de bu sürece dâhil edebiliriz. Her dönem, kendine has zorlu bir eğitim programı ve sınavlar içerir. Müzik, şiir, dans, atletik yarışmalar, okuma-yazma, festivallere katılım, eşcinsel ilişkiler, hırsızlık ve *krypteia* gibi gizli görevler bunlar arasında sayılabilir.

Plutarkhos'un aktardıklarına bakılırsa, Sparta'da bebek doğar doğmaz ailesinin değil devletin sorumluluğundadır. Bebeklerin sağlıklı olması birinci şarttır. Bebeğin sağlıklı olup olmadığına *leskhe* (Dor. *Leskha*) denilen salonda bulunan yaşlılar karar verirler ve testten geçemeyen bebek '*apothetai*' denen Taygetos Dağları'ndaki, "*apothetai*" (bırakma yeri) denen bir kayalığın dibine bırakılarak ölüme terk edilirdi. Bunun sebebinin Plutarkhos, büyüme yeteneği olmayan bebeğin kendisi ve toplum için yararlı olamayacağına düşünülmesi olarak açıklar (Plut. *Lyk.* 16). Bu ilkel öjenik (soyarıtımı amaçlı) uygulama, Sparta kent devletinin vatandaşları üzerinde tam anlamı ile kontrol sağlama anlayışına hizmet etmiştir. Aynı anlayışa Aristoteles'in de sahip olduğunu biliyoruz. Aristoteles devletin çocukların eğitimine doğmadan önce başlaması gerektiğini ve ancak sağlıklı, güçlü kişilerin çocuk sahibi olmaları gerektiğini söyler. Ona göre, özürsüz çocuklar doğduğunda ölüme terk edilmelidir (Aristot. *Ath. Pol.* VII. 16).

Sparta'da sağlıklı olduğuna karar verilen bebeğin yedi yaşına kadar annesi ile kaldığı dönemde nasıl bir eğitimden geçtiğine dair elimizde pek fazla bilgi yoktur. Antik kaynaklar ailenin eğitimdeki rolü ile ilgili fazla bilgi vermezler. Ancak çocuk gelişiminin en önemli aşaması olan 0-7 yaş dönemini çocukların aileleri, özellikle anneleri ile birlikte geçirdikleri düşünülürse, sistem içinde ailenin, bilhassa annenin rolü yadsınamaz (Ducat 2006). Plutarkhos bebeklerin kemik gelişimleri için kundaklanmadıklarını söyler. Ayrıca çocukların hiçbir yemeği reddetmeyecek ve tiksintmeyecek şekilde eğitildiklerini aktarır. "*Karanlıktan, yalnızlıktan korkmadıkları gibi mızızlanmazlardı ve şımarmazlardı*" demektedir. Bu özellikte çocuklar yetiştirmek isteyen diğer *polis* vatandaşlarının, Lakonialı sütanneler tercih ettikleri de yine Plutarkhos'un verdiği bilgiler arasındadır (Plut. *Lyk.* 16). Plutarkhos'tan başka, Aristoteles'in ideal devletinde bu süreçle ilgili olarak anlattıkları bize yol gösterebilir. Aristoteles'in eğitim anlamında büyük oranda Platon'un *Nomoi* (Yasalar) diyalogundan esinlendiği kabul edilmektedir. Ona göre, güçlü bir bireyin beslenmesi önemlidir ve bu süt ile mümkündür. Ayrıca çocukların oyunla hareket ettirilmesi gerektiğini vurgular ve terbiyeye erken yaşlardan itibaren başlanmasını önerir. Ayrıca, soğuğa dayanıklılık eğitimi verilmesini belirterek bu eğitime erken yaşlarda çocukların bedenlerinin daha çabuk uyum sağlayacağından bahseder. Çocuklara anlatılacak hikâyelerin sonraki hayatta uğraşlarının yolunu hazırlayan öyküler olması gerektiğini belirten Aristoteles, çocukların sürekli gözetim altında tutulmalarını salık verir. Bu süreçte çocukların dinleyeceği masallar, oyunlar eğitim görevlileri tarafından saptanmalı ve denetlenmelidir. Özellikle, erken çocukluk dönemi ile ilgili olarak Aristoteles'in bahsettiği bu hususların, Aydınlanma Dönemi'nin önemli düşünürlerinden J. J. Rousseau'un *Emile* adlı eserinde ortaya koyduğu eğitim anlayışı ile benzerlikler içermesi dikkat çekicidir.

Doğumundan itibaren yedi yaşına kadar sütannelerin sorumluluğunda olan bebekler, 7 yaşına geldiklerinde *pais* olarak adlandırılırlardı (Whitby 2012). Çocuklar topluca eğitilmek üzere ailelerinden alınır. (Bu noktada pek çok ilkel ve arkaik toplumda görülen erginleme törenlerinden bahsetmek gerekmektedir ki Sparta'daki pek çok uygulamayı erginleme töreni olarak ifade eden araştırmacılar vardır. M. Eliade'nin erginleme törenlerinin farklı kültürlerdeki uygulamalarını gördüğümüz çalışmasında verilen örneklerin Sparta'da *agoge* olarak adlandırılan uygulamalar ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Çocukların annelerinden ayrılmasının anlamı, çocukluk dünyasından- aynı zamanda anaerki dünyadan- bir kopuştur. Özellikle belirli bir yaşa

gelen çocukların aileden yani anneden alınması genel olarak tüm ilkel kültürlerde görülen bir uygulamadır. Tören, bir bütün olarak kabileyi de içine alır. Yeni bir nesil eğitilir, gençler topluluklarıyla bütünleşmek için uygun hâle getirilir. Erginleme töreni ile çocukluk ölecek ve genç yeniden doğacaktır. Bu sayede yeniden doğan sadece birey değil bütün bir toplum olur. Genelde bu toplumlarda erginleme törenleri en kutsal bayram kabul edilir (Eliade 2005). Ailelerinden alınan çocuklar gruplar halinde birlikte yaşayacakları barakalara (okullara) gönderilirlerdi (Harley 1934). Bu sayede çocuklar bir arada yaşamaya alıştırlardı (Plut. *Lyk.* 16). Bu gruplara *agelai* denirdi ve büyük yaşta çocuklar küçükler üzerinde otorite sağlardı. Çocukların en zeki ve cesurları arasından seçilen liderlere *boagos/bouagos* (*boua=agele paidon* lideri) denirdi (Chrimes 1999). Bu çocukların eğitiminin büyük bir bölümü açık havada, insanlar arasında daha çok fiziksel etkinlikler ve koral dans ile sürdürülmüştür. Çocuklar fiziksel eğitimlerini *paidotribai* denen öğretmenlerden alırlardı (Christesen 2012). *Paidotribai* gerekli gördüğünde çocuklara elindeki çatal uçlu sopa ile fiziksel cezalar da verirdi (Atina vazosu resimleri üzerinde *paidotriai* elindeki çatal uçlu sopa ile güreş eden, boks yapan sporcuların başında tasvir edilmiştir (British Museum E78). Bu süreçte 12 yaş önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Öyle ki, 12 yaşına gelen çocuklar artık tamamen ailelerinden ayrı, gece ve gündüzü dışarda bir arada geçirmeye başlıyorlardı. Bu yaştan itibaren, kendilerinden yaşça büyük delikanlıların (*erastai*) gözdesi olarak eğitimlerini sürdürürlerdi. Bunlar dışında grup olarak, kendi aralarında ve en az kendilerinden 2 yaş büyük olan bir başkan (*eiren/iren*) seçerlerdi. 20 yaşını doldurmuş olması gereken *eiren/iren*'lerin görevleri kendilerine bağlı gençleri spor yarışlarında, toplu yemeklerde (*syssition*) ve barakalarda yönetmekti. Onlara zor sorular sorar, kendisine hizmet etmelerini emreder, yiyecek bulmak, şarkı söylemek gibi görevler verirlerdi. *Eiren*'ler gençleri, yaşlıların ve yöneticilerin önünde cezalandırırlardı. Cezalandırma sırasında, yaşlılar *eiren*'in işine karışmazlar ancak gençler gittikten sonra *eiren*, verdiği cezaların uygun olup olmadığına dair yaşlılara hesap vermek zorunda kalırdı (Plut. *Lyk.* 18). Plutarkhos, Kral II. Agesilaos'un bu uygulamanın eğitim sistemindeki en iyi ders olduğunu söylediğini belirtir (Plut. *Ages.* XX. 2; Cawkwell 1976, 70). Çünkü Sparta'da eğitimin esas hedefi nasıl komuta edileceğini ve disipline uyulacağını gençlere öğretmektir. Bu noktada, çocukların eğitimi ile ilgili görevli olan kişinin dışında, tüm erkek yurttaşların da öğretmen olarak kabul edildiği bir sistemde, öğrencilerin sürekli gözetim altında olduklarını görüyoruz. Ayrıca, gençlere daha küçük yaşta sorumluluklarının verilmesi, Sparta eğitim sisteminin bir parçasıdır. Sistem bu sayede, birbirini denetleyen, öğreten ve sürekli öğrenen kişilerin yetişmesini sağlamıştır. Bu toplumsal sorumluluk bilinci, Sparta eğitim sisteminin en önemli noktasıydı denilebilir. Bu sorumluluk, yaşlılık döneminde de devam ediyordu. Çocukların eğitimi izleyen yaşlılar, onları sıklıkla yarışmaya ve kavgaya kışkırtarak cesur olup olmadıklarını ölçerlerdi. Yaşlıların, çocukların eğitimi izlemeleri ve eğitime bir şekilde katılmaları aslında bir nevi vatandaşlık göreviydi.

Alıştırmalar genellikle çıplak yapılır, çocukların yıkanmasına ya da yağlanmasına yılda birkaç kez izin verilirdi (Plut. *Lyk.* 17). Çocukların uyudukları yerler yine eğitimin bir parçasıydı. Ksenophon, Spartalı çocukların diğer Yunanlar gibi ayakkabılar giymediklerini, çünkü ayakkabı olmadan daha güçlü olacaklarının, kıyafet konusunda da yılda sadece bir elbise ile dolaşarak soğuğa ve sıcağa daha dayanıklı olacaklarının düşünüldüğünü söylemektedir. Yiyecek konusunda da, aşırı yemek yemenin sağlıklı olmadığı düşünülerek aç kalmaya alıştırdıklarını hatta açlıklarını bastırmak için hırsızlık yapmaya izin verilmiş olduğunu, ancak yakalanmaları durumunda cezalandırıldıklarını anlatır (Ksen. *Lak.* II. 5-9): “*Lykurgos'un hırsızlığa izin vermesinin nedeni, herkesin de bildiği gibi, ihtiyaç gidermenin zorluklarından değil, fakat çocukların bu yolla geceleri uykusuzluğa katlanmak, gündüz hileler düşünmek, tuzak kurmak, el*

altından yardımcıları kullanmak gibi alıştırmalarla zihinlerini geliştirmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Açıkça ki, Lykurgos'un uyguladığı eğitimin amacı, bütün bu yiyecek bulma türünden alıştırmalarla, gençlerin sorumluluklarını artırmak, yeteneklerini geliştirmek ve onları savaşa hazır hâle getirmektir".

On sekiz yaşına geldiklerinde Spartalı gençler artık *epheboi* olarak askeri eğitime başlıyorlardı. On iki yıl sürecek olan bu askeri eğitimin ilk iki yılı silahların kullanımını ve hafif çarpışma yöntemlerini öğrendikleri, *melleirenes* (eiren'lik çağına ulaşan gençler) olarak adlandırılan dönemdi. Bu süreçte de gençler yine denetim altında tutuluyorlar ve kısa aralıklarla sınavlara giriyorlardı. Bu sınavlarda dayanıklılıkları test ediliyordu. Sürekli yapılan bu sınavların dışında her yıl bir kez yapılan, Artemis Orthia Tapınağı önündeki kırbaçlama ritüeli de gençlerin dayanıklılıklarının ölçülmesi amaçlı uygulanıyordu (Bir subincision uygulaması olarak görülebilecek olan bu kırbaçlama ritüeli erginleme dönemi sakatlamalarına bir örnek olarak gösterilebilir. Bir yeniden doğum sembolizmi olarak kanın ve vücutta yara izi bırakmanın aynı zamanda, ortak dini hayatı yineleyen kabileler arası bir bayram vesilesi olduğu bilinir. Eliade bu kan akıtma ritüelinin birinci amacını taze kan elde etmektir diye açıklar Eliade. Yeni Gine'den verdiği örneklerle bu uygulamanın yapılış amacını anne kanından kurtularak –dişil kandan- eril kan sağlamak olarak aktarır (Eliade 2015). Bu ritüelin gerçekleştirildiği mekânın Artemis Orthia Tapınağı olması bu noktada dikkate değerdir. Ayrıca bu erginleyici eziyet sırasında acı alameti göstermeme gerekliliği Afrika kültürlerinde de görülür (Eliade 2015).

Bu törende amaç, Spartalıların inançları doğrultusunda, Artemis Orthia sunağını kanla kaplamaktır ve Pausanias'ın bildirdiğine göre *epheboi*'un kırbaçlanması geleneğinden önce bu, insan kurbanı ile sağlanıyordu (Paus. III. 16. 9-11). Artemis Orthia Tapınağı kazıları sırasında ele geçirilen yazıtlar, Spartalı gençlerin atletik ve müzikal yarışmaları ile ilgilidir. Bu yazıtlardan elde edilen bilgiler kısıtlı olsa da, Plutarkhos bu tören sırasında kırbaçlar altında ölen gençlerden söz eder (Plut. *Lyk.* 18).

Gençler, yirmi yaşına geldiklerinde Sparta ordusunun bir üyesi olarak eğitimlerine devam ediyorlardı (Whitby 2012). Elbette bu aşama için de son bir sınavdan geçiriliyorlardı. Bu sınavı geçemeyenler ise topluca yenilen yemeklere (*syssition*) alınmıyor, toplum dışına itiliyorlardı (Cartledge 2004). 20 ila 30 yaş arasındaki dönemde Spartalılar *hebontes* olarak adlandırılıyorlardı (Ksen. *Lak.* IV. 1-6). Bu dönemde gençler meclise katılma ve oy kullanma hakkına sahiplerdi ama yine de *paidonomos* denen, daha büyük yaşta kişilerden otoritesi altındaydılar. Bir başka görevleri ise, 12 yaşından büyük bir çocuğun sorumluluğunu almaktı. Bu çocuklar ile eşcinsel bir ilişki sürdürürler, onların onurlarını ya da ayıplarını çocuklar 30 yaşına gelene dek paylaşırlardı. Çocuk ve yetişkin arasındaki bu ilişkinin çocuğun sosyalleşmesi ve yetişkin topluluğuna uyum sağlaması amacıyla uygulandığı düşünülür (Kennell 1995; Kargakos 1996). Sparta eğitim sistemi içerisinde düzenin sağlanması açısından hiyerarşik bir yapı oluşturulmuş olduğu görülür. Öyle ki, erken yaşlarda *boagos* seçilme aşamasından başlayarak –ki bu öğrencinin akranları tarafından seçilmesi ile başlar- *eiren*, *erastai* gibi görevler verilen öğrenciler birbirlerini denetlemişlerdir. Bu görevde olanların da bir üst görevli tarafından denetlenmesi ile kontrol sağlanmıştır. Bu açıdan Sparta'yı Foucault'cu anlamda "*panoptik iktidar*" –görünmeden gören iktidar- toplumu, 'göz'ün baskısıyla tahakküm altına alınmış bir toplum olarak niteleyebiliriz. Toplumsal bedenin görünmeden gören iktidar tarafından disipline edilmesi süregelen bir gözetim ile gerçekleşebilir. Gözetim toplumu açısından, gerçekte iktidar için en büyük başarı toplumsal bilincin kendi gardıyanı haline gelmesidir, yani iktidarın gözünün toplum tarafından içselleştirilmesidir (Foucault 2003). Sparta'da bu içselleştirme (Plut. *Lyk.* 29), erken yaşlardan itibaren kalabalık gruplar içinde yaşayan, sürekli öğretmenler ve hatta diğer tüm yurttaşlar tarafından

izlenen, cezalandırılan öğrencilerin, hiyerarşik düzende zamanla hem izlenen hem de izleyen olması durumu ile sağlanmış olmalıdır. Ksenophon'a göre Lykurgos, Spartalı gençlere hem utangaç (Burada belirtilen utangaçlık duygusu *aidos* olarak ifade –ki *aidos*'un (utanma, utangaçlık; ar, edep) kişiselleştirilmesi Sparta'da çok saygı duyulan bir durumdur- edilen bir terimle dile getirilmiştir (Ksenophon, *Symp.* VIII. 35) hem de mütevazı bir davranış biçimi kazandırmak için, elleri pelerinlerinin altında gözlerini yerden kaldırmadan yürümelerini emretmiştir (Ksen. *Lak.* III. 4).

20 ila 30 yaş arasındaki dönemde Spartalıların evlenmeleri yine kamu yararına bir işti (Ksen. *Lak.* IX. 5; Plut. *Lyk.* XV. 2-3; *Ethika* 228a). Ancak, evli de olsalar Spartalı erkekler aileleriyle aynı evde yaşamaya 30 yaşından sonra başlayabilirlerdi ve akşam yemeklerini yine diğer Spartalılarla yemek zorundaydılar. *Sysstion* olarak adlandırılan ve yaklaşık on beş kişilik erkek grubundan oluşan bu toplu akşam yemekleri (*sysstion*) Spartalıların eğitimi için anahtar rolü oynayan uygulamalardan biriydi. Her grubun üyeleri aylık yiyecek ihtiyacının belirli bir bölümünü karşılamak zorundaydı. Bu gruplarda erkekler yemeklerini yerken eğlenir, sohbet eder, şarkılar söylerlerdi. Bu sofralarda edilen sohbetler gizli tutulurdu. Bu toplu yemekler Spartalıların sosyalleşmesini sağladığı gibi gençlerin eğitiminde, topluluk bilincinin oluşmasında ve vatandaşlar arasındaki eşitliğin korunmasına oldukça önemliydi (Michell 1964). 30 yaş itibarıyla yüksek derecede devlet memuriyetlerinde de görev alabilirler, hizmetlerini kamu yararına sürdürmeye devam ederlerdi ve gerektiğinde asker olarak görev almak üzere, sağlıklarına ve vücutlarına dikkat etmek zorundaydılar (Whitby 2012).

Sparta eğitim sisteminde temel eğitim oldukça sert olduğu bilinen fiziksel eğitim ile verilir. Esasen beden eğitiminin bedensel içerikten çok daha fazlasını kapsadığı farklı felsefi anlayışlar tarafından kabul edilmiştir. Fiziksel etkinliklerin bireyin kişisel gelişiminde katkı sağladığı, üretkenliği desteklediği, sosyalleşmeyi sağladığı, önderlik özelliklerini ve problem çözmeyi geliştirdiği ifade edilir. Fiziki eğitim aynı zamanda ferdin toplumla ilişkilerini düzenlemede ve ferdin toplum kurallarına uyumunda önemli bir rol oynamaktadır. Sportif etkinlikler ferdi ve toplum ilişkilerini geliştirdiği gibi, toplumun yüceltilmesinde de önemli bir araç olarak değerlendirilir. Spor sorumluluk taşıyabilme ve işbirliği için düzen sağlama kabiliyetini geliştirdiği gibi, ferde sosyal gruba ve topluma mensubiyeti değerlendirme gücünü kazandırmakta ve fert ile toplum ilişkilerini daha ahlaki kılmaktadır (Erkal, 1992). Lushan'a göre spor, bireyin toplumunu uyumunu sağlamada çok etkilidir demektedir. R. Mandell ise sporu, kitlelerin afyonu olarak değerlendirmiş ve Olimpiyat Oyunları'nı milliyetçiliğin simgesi olarak görmüştür (Mandell 1999). P. Bourdieu, disiplin sağlamanın en etkili yolunu beden eğitimi olarak görür ve bireyin davranışlarını şekillendirmede beden eğitiminin rolünü vurgular (Bourdieu 1977). Topluma uyum sağlamada, toplumun yüceltilmesini geliştirmede Sparta'da uygulanan fiziksel eğitimin ne derece önemli olduğu görülür. Sparta'da fiziksel dayanıklılık için çoğu kez katı ve vahşi bir beden eğitimi veriliyordu (Az sayıda da olsa sporcuları tasvir eden yontuların varlığı Sparta ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen buluntulardan bilinmektedir (Hodkinson 2000). Yontular dışında Lakonia'nın bazı siyah-figürlü vazoları üzerinde de sporcu tasvirleri görülmektedir (Powell 1998).

Beden eğitimine ilişkin uygulamaların Sparta'da Roma Dönemi'nde de devam ettiği *desideratum* olarak adlandırılan sınavın varlığından anlaşılır (Christesen 2012). Aristoteles, Sparta'daki beden eğitimini hayvani (*theriodes*) olarak tanımlar (Aristot. *Ath. Pol.* 1338b12) ve Sparta'da beden eğitimindeki başarının, savaş meydanlarındaki ile yakın ilişkisinden bahseder. Spartalıların da aynı şekilde düşündükleri ve günde iki kez bedensel aktiviteler yaptıkları anlaşılıyor (Christesen 2012). Askeri egzersizlerin, Sparta eğitim sisteminde en fazla zaman

ayrılan etkinliklerden olduğu söylenebilir. Bu egzersizler elbette senkronize, oldukça disiplin gerektiren uygulamalardır. Güreş yine akranlar arası fiziki rekabetin ve kuralların olduğu sporlardan biri olarak, Sparta’da hem erkeklerin hem de kızların eğitiminde yer alır. Avcılık da, Sparta’da önem verilen sporlardandır. Ksenophon avcılığın kamu görevlerinden biri hâline gelmeden önce ise soylulara ait ve geleneksel bir spor olduğundan bahseder (Ksen. *Lak.* IV. 7).

Fiziksel rekabet ve sınavlar Sparta eğitim sisteminin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bunların, erginleme ritüellerinin bir yadigârı ve aslında eğitimin birer tamamlayıcısı oldukları düşünülür. Bu rekabetin başrolde olduğu yarışmalar ve sınavlar genelde bir yaş grubundan diğerine geçişte uygulanmışlardır ki, bu da erginleme ritüelinin kalıntıları olduklarını göstermektedir. Bunlardan biri Artemis Orthia Tapınağı’ndan peynir çalma sınavıdır. *Hebontes* olmak için *paidiskoi*, bir *hebont* tarafından korunan peyniri çalmakla yükümlüdürler (Ksen. *Lak.* II. 8). Sokrates’e göre iyi hırsızlık yapan kişi alenen övülür ve diğerleri tarafından ona saygı duyulurdu. Çünkü bu, onların doğa şartlarına karşı tek başlarına hayatta kalma mücadelesinde ne kadar becerikli olduklarını ve hem fiziksel, hem mental olarak güçlerini gösteren bir eylem olarak görülürdü (Ksen. *Lak.* II. 9; ayrıca bk. Kennell 1995). Sparta eğitim sisteminde, fiziksel gelişim için kullanılan diğer bir yarışma ise *sphaireis* olarak anılan oyunculardan kurulu takımların oynadığı bir top oyunudur. Eustathios, bu oyunun *sphairomakhia* adıyla anıldığını bildirir (Eustat. *Hom. Od.* I, 304; II. 18-32). Bu yarışların da yine bir üst yaş grubuna girebilmek için erken dönemlerden itibaren yapılan sınavlardan olduğu bilinir. N. M. Kennell, bu top oyununun rugby, voleybol ve Amerikan futbolu karışımı bir oyun olduğunu söyler (Kennell 1995). *Bidiaioi* (*bideoi/bidyoi*) denen görevliler tarafından başlatılan turnuvada, yine takımları belirlemek ve denetlemekle yükümlü bir kişi bulunuyordu. *Diabetes* unvanlı bu düşük dereceli magistrat, turnuvanın finanse edilmesinden de sorumluydu. Turnuvanın sonunda kazanan takım anısına bir stel dikilir ve 14 kişiden oluşan takımın tüm oyuncularının adları bu stele yazılırdı (*IG V.* 1. 675-676). Savaşta adam adama mücadele için bir ön hazırlık olduğu anlaşılan fiziksel rekabetin görüldüğü bir oyun, “*platanistas*” denilen çınar ağaçlarıyla kaplı bir yerde gerçekleştirilirdi. Pausanias’ın bildirdiğine göre (III. 14. 10), birbirlerini suya atmaya çalışan oyuncular, vurarak, tekmeleyerek ve birbirlerini ısırıp gözlerini oyarak bu mücadeleyi sergiliyorlardı (Christesen 2012). Koşu, uzun atlama, disk atma, cirit atma ve güreş oyunlarını içeren pentatlon yine Sparta eğitiminin fiziksel yönünü gösteren oyunlardandır. Pentatlon içerisindeki bu beş oyun fiziksel eğitim açısından oldukça önemli oyunlardı. Olimpiyat programında en erken MÖ 708’de yer alan pentatlon yarışlarında Spartalıların aldıkları şampiyonluklara bakılarak fiziksel eğitimde oldukça başarılı oldukları görülebilir.

Sparta’da beden eğitimi sadece eğitim sistemi ile de sınırlı kalmamıştır. Öyle ki Karneia ve Hyakinthia gibi Sparta’nın önemli dini festivallerinde Klasik Dönem boyunca bedensel aktivitelerin yer aldığı anlaşılır (Pettersson 1992; Hodkinson 1999; *IG V.* 1. 222). Karneia Festivali’nde, Spartalı yirmi yaş üstü gençlerin bu kez diğer festivallerden farklı olarak sadece etkinliklerde değil, aynı zamanda festivalin organizasyonunda da görev almaları onların toplumun geleceği olduklarını anlamalarına katkı sağlıyordu (Papapostolou vd. 2010). Karneia Festivali’nde de, şarkılar ve dans oldukça önemliydi (Eur. *Alk.* 445-451). Güney İtalya’daki Taras (Tarentum) antik kentinde bulunmuş kırmızı-figürlü bir *krater* üzerinde dans eden figürlerin yanındaki “*Karneia*” sözcüğü bunu açıkça göstermektedir (Papapostolou et al. 2010). Hyakinthia Festivali ise özellikle Spartalı genç kızların evlilik için ne kadar hazır olduklarını göstermeleri açısından önemli bir dini festivaldi (Papapostolou et al. 2010; Nobili 2014). Bu festivaller; tanrılara söylenen ilahiler, genç insanlardan oluşan koroların birlikte seslendirdikleri geleneksel şarkılar ve dansçıların performansları ve çeşitli oyunlar ile oldukça büyük şenliklerdi (Athen. *Deip.* 4.139d-t). Bu tür fiziksel etkinliklerin Sparta *akropolis*’inde bulunan Athena

Khalkioikos Tapınağı'nda yapıldığına dair en aydınlatıcı kanıt yarışlarda galibiyetleri onuruna dikilmiş olan ve MÖ yak. 430'a tarihlendirilen bir yazıttır (IG V. 1. 213). Burada dikkati çeken nokta, genel anlamda devlet düzeninin getirdiği eşit koşullara sahip Spartalıların bu yarışlarda yetenekleri doğrultusunda bireysel üstünlüklerini sergilemiş olmalarıdır. Sistemin istediği güçlü, hızlı, işbirliği içinde hareket edebilen yani uyumlu ve itaatkâr olanların bu yarışlar yoluyla onurlandırıldığı (Christesen 2012) ve gelecek nesiller için rol model olmalarının sağlandığı anlaşılıyor. Bu gerek dikilen steller yoluyla gerekse şarkı, şiir ve hikâyelerde anlatılan kahramanlık öykülerinde yaşatılan rol modeller ile sürdürülüyordu.

Sparta eğitimi, Platon'un ideal devletinde olduğu gibi (Platon *Pol.* 376e) beden ve ruh için müzik eğitimi olarak iki ana dala ayrılabilir (Davidson 2008). Devlete tam itaat, koral müzik ve dansla verilmeye çalışılıyordu. Korallık bir arada yapılan fiziksel aktivitelerin de önemli bir parçasıydı. Platon, beden eğitimi ve dansın askeri eğitim için öneminden bahseder (Platon *Nomoi* 636a; 795e-6e; 814d832e-3a). Ayrıca dansın ergenliğe geçiş, yetişkinliğe geçiş ve evlilik aşamalarını içeren ritüellerde de önemli bir sınav olduğu anlaşılıyor. Özellikle çember dansının yurttaş ile kent arasındaki bağı kuvvetlendirmede etkili olduğu ve topluluğun bir küçük evrenini simgelediği düşünülüyor (Papapostolou *et al.* 2010). Toplumsal düzeni sağlamada ve bu düzenin güçlenmesinde koral dansın pek çok şekilde katkıda bulunduğu açıktır. “Öte yandan, şarkı ve müzik eğitime verilen önem, iyi ve berrak konuşmaya verileden az değildir. Sparta şarkılarının tarzı, cesareti kamçılar, eylemci olmayı teşvik ederdi...” (Plut. *Lyk.* 21). Ksenophon, Kritias, Aristophanes, Euripides ve Platon gibi antikçağ yazarları da Sparta şarkılarının içeriğinden aynı şekilde söz ederler (Poole 1994). Basit ve anlaşılır şarkılar, çoğunlukla Sparta uğruna şehit düşenler anısına yakılmış ağıtlar, korkaklığı aşağılayan yergiler ya da kahramanlıkla ilgili sözlerden oluşurdu. Spartalıların eğitiminde koro hâline şarkı söylemek de vardı ki, bu korolara çocuklar, gençler ve yaşlılar birlikte katılır ve şarkı söylerlerdi. Dor etkisinin çok güçlü olduğu ve Spartalıların geliştirdiği bir lirik türü olan koro liriği, Platon'un müzik anlayışında mevcut olan pek çok konuyu kapsamı bakımından dikkate değerdir (Akan 2012). Bu şarkıların, genellikle marş ritminde söylendiği ve müziğin daha çok cesaret kazandırma amaçlı kullanılmış olduğu anlaşılır. Lesboslu şair ve müzisyen Terpandros, “*Orada gençliğin gücü mızrak ve marşta dile gelir...*” derken, Lakonialı şair Alkman ise “*Arpın güzel tınısı demirin ağırlığına eşittir*” diyerek müziğin de savaş yetenekleri ile aynı derecede önemli olduğunu vurgular (Plut. *Lyk.* 21). Sokrates korolar ile tanrıyı en çok onurlandıranların savaşta galip geleceğini söyler ve dansın bedenini disipline edilmesi için önemli olduğunu belirtir (Christesen 2012). MS III. yüzyıl yazarlarından olan Athenaios, Spartalıların müzik konusunda diğer tüm Yunanlılardan daha üstün olduklarını ve eski şarkıları muhafaza ettiklerini belirtirken, Spartalı pek çok bestecinin varlığını bildirmektedir (Athen. *Deip.* 14.642f). Koroların eğitimsel ve hatta erginleme töreni ile ilgili rolleri bu noktada dikkate değerdir. Koroların Sparta devleti içinde politik birer birim oldukları da, dini festivallerde koroların sık sık resmi olarak dans yarışmalarında yer almasından anlaşılır. Korolar bu yarışmalara altı ay hatta daha fazla süre hazırlanmak durumundaydılar. Bu süreçte dansçılar en azından bir yetişkin tarafından denetleniyorlardı. Üst düzey yarışmalarda koroların *didaskalos* denen eğitimci ile çalıştıkları bilinir. Bu eğitimci dansçıların eğitimi dışında orijinal müzikler bulmak ve koreografi konusunda da yetkili oluyordu. Sparta'nın en önemli dini festivallerinden biri *Gymnopaïdai*, birkaç gün süren ve koro dansçılarının çıplak olarak dans ettikleri festivaldi (Christesen 2012). Bu festivalde *trikhoria* (üçlü koro), çocuklar korusu, gençler korusu ve yetişkin erkekler korusu görev alırdı (Papapostolou *et al.* 2010). Bu festivaldeki yarışmaların pek çok araştırmacı tarafından eğitim sisteminin tamamlayıcısı olarak görüldüğünü söylemeliyiz. *Gymnopaïdai*, danslar ve çıplaklık yoluyla gençlerin topluma uyumunda önemli bir rol oynuyordu (Kennell

1995). Sparta’da gençlerin eğitiminde ‘*pyrrikhe*’ olarak adlandırılan bir savaş dansı da (Goulaki-Voutira 1996, 3) kullanılıyordu ki, bu Ksenophon’un iyi düzenlenmiş bir koro ile iyi düzenlenmiş bir ordu arasında mevcut olduğunu söylediği ilişkiyi (Ksen. *Oec.* VIII. 3. 7) açık bir şekilde ortaya koyar. Tüm Ana kara Hellası’nda tanınan bu dansın, hafif savaş eğitimleri için uygulanmış olduğu bilinmektedir (Lucian. *Peri orkheseos* X. 21). Sparta ve civarında yürütülen arkeolojik kazılarda ele geçen eserlerden, bu yarışmalarda yer alan dansçıların ve müzisyenlerin bronz heykellerinin yapılmış olduğu görülür. Anlaşılan o ki, Sparta eğitiminde oldukça önemli olan dans ve müzik toplumun değişmezliği ve bütünlüğünün bir yansıması ve koruyucusuydu (Naerebout 2004).

Sparta eğitim sisteminde edebiyat öğretimi ise oldukça basit düzeyde kalmıştır. Hatta Isokrates, Spartalıların eğitim ve felsefede geri olduklarını, okuma yazma dahi bilmediklerini söyler (Isok. XII. 209 akt. Davidson 2008, 55). Bu pek doğru olmasa da, Aristoteles’in belirttiği gibi okuma yazmaya pek önem vermedikleri açıktır (Plut. *Lyk.* XVI. 10; Aristot. *Rh.* 1389b). Bu sebeple Sparta’dan hiçbir zaman önemli bir şair, bir tarihçi, bir sanatçı ya da filozof çıkmamıştır. Öğrencilerin konuşmasına dahi izin verilmeyen bu sistemde (Erginleme ritüelinde aday hem ölüdür hem de henüz doğmaktadır yani bir hayalettir ve konuşmasına izin verilmez. M. Eliade Avustralya’nın her yerinde adayların sessiz olmalarının emredildiğinden, sadece başlarındaki öğretmenlerinin sorularına cevap vermelerine izin verildiğinden söz etmektedir (Eliade 2015). – ki Yunanca “*Lakonik*” sözcüğü Lakonia’dan gelmekte olup kısa ve özlü söz manasındadır (Çelgin 2011) sözlü becerinin gelişmesi pek beklenemez. Zaten tartışma usulü Sparta eğitim sisteminin bir parçası değildir Bunun sonucu olarak, bugün Sparta tarihini dahi Spartalılardan değil diğer Yunan kentlerinde yetişmiş tarihçi ve yazarlardan öğreniyoruz.

Sparta eğitim sisteminin aslında çocukluk ve gençlik yaşları ile sınırlı kalmadığı anlaşılıyor. Plutarkhos, bu eğitimin yaşlıları da kapsadığını açıkça ifade etmektedir. Sosyal yaşamlarında da, *polis*’in kurallarına uymak zorunda olan yaşlıların öncelikli görevi, gençlerin eğitimiydi. Gençlere göz kulak olmak, onlara *polis* için faydalı yetenekler kazandırmak ve yol göstermek görevleri arasındaydı. Savaş dışında tüm zamanlarını şölenlerde, ziyafetlerde, avcılık uğraşında ve bedensel aktiviteler yaparak geçirirlerdi. Plutarkhos, yaşlıların zamanlarının büyük bölümünü eğitim salonlarında ve sohbet odalarında geçirdiklerini belirtiyor. Ksenophon’un aktardıklarına bakılırsa, gençlerin denetimi için *paidonomos* denen bir denetçi vardı. Denetçinin olmadığı durumlarda, orada bulunan diğer vatandaşların gençlere göz kulak olma, emir verme ve cezalandırma yetkileri bulunuyordu (Ksen. *Lak.* X). Ayrıca, Sparta’nın siyasal sistemin en önemli kurumu olan *Gerusia*’ya girebilmek için, 60 yaşını doldurmuş ve yaşlıları arasında en yetenekli olma koşulu aranırdı (Plut. *Lyk.* XXVI). Bu da, yaşlılık döneminde rekabetin ve yeteneğin öneminin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sparta eğitimini, diğer antik Yunan kent devletlerinden farklı kılan bir diğer özelliği ise kız çocuklarının eğitimidir. Diğer Yunan kentlerinde, kızların eğitimi dokuma ve yemek pişirme ile sınırlıyken (Ksen. *Lak.* I. 3) Spartalılar kız çocuklarını da erkekler gibi bedensel açıdan güçlü kılmak ve anlaşılan o ki, topluma uyumlarını sağlamak üzere eğitime tabi tutarlardı. Klasik Dönem boyunca, diğer Yunan kentlerinde evlenmeden önce kadınların fiziksel aktivitede boy gösterdikleri tek yer erginleme törenleri olurdu ki, bu da oldukça sınırlıydı (Laemmer 1981; Christese 2012). Kızların eğitimi Sparta dışındaki tüm kentlerde ev içindeydi. Sparta’da ise kızlar ev dışında erkekler gibi bedensel etkinliklerde de boy göstererek eğitim alırlardı (Ducat 2006). Ksenophon bunun sebebinin güçlü çocuklar doğuracak olmalarına bağlar (Ksen. *Lak.* I. 4). Spartalı kız çocuklarının bedenlerinin güçlenmesi için yarışa sokulduğu, güreştirildikleri, disk ve mızrak fırlatma, hatta boks eğitimleri aldıklarını Plutarkhos’tan öğreniyoruz. Hatta kızların

da erkekler gibi yarışlara çıplak katıldıkları ve önemli dinsel törenlerde çıplak olarak erkeklerin önünde şarkılar söyleyip dans ettiklerini aktarmaktır. Pausanias bu dinsel törenlerden birinin Hera'ya ithafen dört yılda bir yapılan yarışlar olduğunu aktarır (Paus. V. 13. 3-4). Theokritos da, Spartalı genç kızların Eurotas Nehri yanında yapılan yarışlarda yer aldıklarına dair bilgiler vermektedir (Theok. XI. 22-25). Euripides ise, kızların erkeklerle çıplak olarak güreştiklerini ifade eder (Eur. *Andr.* 597-600). Kızların güreştirilmesi âdetinin Ana kara Hellası'nda Sparta dışına çıkmadığı da bilinmektedir. Plutarkhos kızların çıplak olarak topluluk önüne çıkmasının utanç uyandıracak bir davranış olmadığını aksine sadeliği ve bedensel uyumu teşvik ettiğini ifade eder. Spartalı kızların spor yaparken giydikleri kısa giysiler Euripides'in bir oyununda da eleştiri konusu olmuştur (Eur. *Andr.* 597). Kız çocukların bu bedensel aktivitelerine ilişkin olarak MÖ VI. yüzyıla ait oldukları bilinen bronz figürler Sparta'da, Delphoi'da ve Dodona'da ele geçmiştir. Bu koşar biçimde görülen kız figürlerinin tümünün (Sporcu kızları ve dans ile ilgili oldukları anlaşılan flüt ve zil taşıyanları gösteren bu bronz figürler yine çoğunlukla çıplak ya da az giysili olarak tasvir edilmiş olup daha çok ritüel vazolarında ya da aynalarda kullanılan aksesuarlardır (Christesen 2012), Sparta yapımı oldukları düşünülmektedir (Whitby 2012). Spartalı kızların da erkekler gibi beden eğitimi aldıklarına dair Aristophanes'in *Lysistrata* komedisinde yer alan bir bölüm dikkat çekicidir. Burada Spartalı bir kadınla evlenen Lysistrata eşine “*bir boğanın nefesini kesecek kadar güçlüsün*” der ve eşi de ona sürekli egzersiz yaptığını söyler (Aristoph. *Lys.* II. 76-82). *Spartiates*'lerin kızlarının da erkekler gibi fiziki egzersizlere çok fazla zaman ayırdıkları anlaşılıyor çünkü bu kızlar koro danslarında yer alıyorlardı. Korolarda yer alan kızların etkinlikleri çok planlı bir şekilde organize ediliyordu. Müzikleri, koreografileri sürekli çalışmayı gerektiriyordu ve bu çalışmaları eğitimcilerinin gözetimi altında yapıyorlardı. Bu dansların hiyerarşik bir düzeninin olduğu da anlaşılır. Demosthenes (21. 6) koro liderinin öneminden bahseder. Kızların koro eğitiminin esasen erkeklere uygulanan askeri egzersizlerle senkronizasyonu gerektirdiği, fazlasıyla sistematik olması açısından benzerlikler gösterdiği ve düşünmeden itaatın öğretilmesinde kullanılmış olduğu söylenebilir (Ksen. *Oec.* VIII. 3-7). Korolar disipline edilmiş bu sistemin en karakteristik özelliklerini göstermektedir (Christesen 2012). Kızlar arasında da erkeklerde olduğu gibi belirli spor müsabakaları düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor. Pausanias, Dionysos Kolatas kültü onuruna yapılan bir yarıştan bahseder (III. 13. 7). Helene onuruna düzenlenen bir başka koşu yarışı ise Theokritos tarafından zikredilmiştir (Theok. XVIII. 22-25). Bahsi geçen bu yarışların erginleme ritüelleri ile ilgili oldukları düşünülmektedir. Ayrıca bazı yarışların Spartiatai sınıfından olan ailelerin kızlarının dışında *perioikos*'lara da açık olduğu anlaşılır (Christesen 2012).

Spartalı kadınların fiziksel aktivitelere evlendikten sonra da devam ettiklerini gösteren örnekler daha çok at binme ile ilgilidir. Olimpiyatların ilk kadın kazananı olarak tarihe geçen Kyniska, Spartalıdır ve dört atlı arabası ile MÖ 396 ve 392 yıllarında adını tarihe yazdırmıştır (Hodkinson 1999). Pausanias'ın bildirdiğine göre, Lakonialı kadınlar Kyniska'nın zaferinden sonra pek çok kez aynı onuru yaşamışlardır (Paus. III. 8. 1).

Sonuç

Sparta'da uygulanmış olan eğitimin oldukça sert, acımasız ve itaat etme üzerine kurulu askeri bir eğitim olduğu açıktır. Bu eğitim sisteminde çocuklar devletin mülkü sayılır, hatta öjeni (soyarıtımı) içeren bir yapısı vardır. Kadınların diğer Yunan kent devletlerinden farklı olarak eğitim almaları dahi, aslında sağlıklı birer vatandaş doğurabilmelerini sağlamak açısından düşünülmüştür. Sparta bulunduğu coğrafi konum sebebi ile içe kapalı bir toplum yapısı geliştirmiş, yasaları ile de bu kapalılığı uzun yıllar korumuştur. Coğrafi konum Sparta'nın diğer Yunan kentleri gibi deniz yoluyla dışa açılarak koloni kentleri (*apoikia*'lar) kurmasını

engellemiştir. Aslında, Sparta'nın kapalı toplum yapısı sadece coğrafi bir temelde değerlendirilemez. Elbette bu duruma sebep olan faktörlerin içinde politik, demografik, tarihsel unsurlar da sayılmalıdır. Sparta eğitim sistemi ise tüm bu yapının bel kemiğini oluşturan ve devamlılığını sağlayan temel öğelerin belki de en önemlisidir. Sparta eğitim sistemi, politik, ekonomik ve sosyal yaşam arasındaki ilişkinin iç içe geçmişliği ile oldukça farklıdır. Bu eğitim sistemi tüm sistemin değerlerini taşıyan ve aynı zamanda üreten bir yapıdadır.

Antikçağda Platon, Aristoteles gibi pek çok düşünürün örnek gösterdiği bu sistemin Sparta'nın itaat eden nesil yetiştirme hedefini gerçekleştirdiği yadsınamaz. Ancak, bu ideal ile yetişen, itaat eden, güçlü bedenlere sahip, savaşçı Spartalılar, gerçekten başarılı olabilmişler midir?

Demosthenes Spartalıların yasalarını sorgulamalarının yasak olduğunu dile getirmiştir (Dem. Lep. 107; Cartledge 2004). Sparta'nın Atina'da olduğu gibi demokratik bir meclisinin ya da halk mahkemelerinin olmadığı bilinir. Ayrıca yurttaşların kendi kendilerini incelemelerine ve eleştirmelerine olanak sağlayacak tragedyalı da yoktur. Sistem daha çok birbirlerini gözetleme ve cezalandırma esasına dayalıdır. Eğitim sistemi de, itaat etmeyi hedef edinen bir yapıdadır ve sistemi eleştirme yeteneğine sahip beyinlerin bu yapıda ortaya çıkması ise söz konusu değildir. Müzik ve dans gibi sanatsal eğitimlerin dahi Sparta'da itaat, kahramanlığı övgü, askeri düzeni ritim ile sağlama gibi amaçlara hizmet için kullanılmış olması bunun açık bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Sparta tarihte ilk kez eğitim konusunu devlet denetimine almış, hedefleri doğrultusunda bir nesil yetiştirme çabasına girmiş ve bunu uygulamıştır. Hedeflediği itaatkâr, kendini ulusal ideal uğruna gönüllü olarak feda eden vatandaşlar yetiştirmeyi de başarmıştır. Ancak anlaşılana o ki, Sparta kent devleti hedeflerini belirlerken hata yapmıştır. Amaç devletin devamlılığını sağlamak, güçlü bir Sparta devleti oluşturmak ise-ki öyle olmalı- bunun sadece asker bir toplumla mümkün olmayacağını görememiştir. Diğer kent devletleri dışa açılarak gerek ticaret, gerekse koloniler (*apoikia*'lar) yoluyla pek çok yeni bilgi ile tanışıp, çağın şartlarına ayak uydururken, demokratik bir yönetim anlayışına doğru kendi içlerinde sürekli bir değişim içindeyken, Sparta kendi kapalı kutusunda kalmış ve ihtiyaçlarını doğru belirleyememiştir. Bugün, Yunan uygarlığı denilince akla gelen felsefe, edebiyat bilim, sanat, demokrasi gibi kavramların hiçbirine Sparta'yı dâhil edemeyişimiz bundandır. Çünkü Sparta, geleceğini oluşturacak nesilleri yetiştirirken, onların yaratıcılıklarını felsefe, edebiyat, bilim ve sanat ile besleyerek geliştirmek yerine tek tip, sadece iyi savaşan ve emirlere itaat eden bir toplum yaratmayı tercih etmiştir. Bireyler arasındaki farklılıkları göz ardı ederek bu sisteme ayak uyduramayanların ölümüne ya da iyi ihtimalle toplumdan dışlanmalarına sebep olan bir sistem oluşturmuştur. Neticede ise, Sparta devleti en çok korktuğu kölelerin ayaklanmasına bile karşı duramamış, her alanda daima rakibi Atina'nın gölgesinde kalmış, geleceğe ise modern çağın Musolini ve Hitler gibi faşist diktatörlerin kurmaya çalıştıkları sistemlere ilham kaynağı olmanın dışında pek bir şey bırakamamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları M. A. (2004⁴). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. İstanbul 2004.
- Akan N. (2012). *Platon'da Müzik*. İstanbul 2012.
- Aristoph. *Lys.* (= Aristophanes, *Lysistrata*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *The Lysistrata; The Thesmophoriazusae; Ecclesiazusae; The Plutus*. With an English translation by B. B. Rogers, vol. III. Cambridge, Mass.-London 1996¹⁰ (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *Ath. Pol.* (= Aristoteles, *Athenaion Politeia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Atinalıların Devleti. Trans.: A. Çokona. İstanbul 2016. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- Athen. (= Athenaios, *Deipnosophistai*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Deipnosophistae of Athenaeus*. Trans. C. B. Gulick, Book IV. London 1928.
- Bauer S. W. (2013). *Antik Dünya Tarihi*. Çev. M. Morali. İstanbul 2013.
- Billheimer A. (1947). "Age-Classes in Spartan Education". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947) 99-104.
- Bourdieu P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge 1977.
- Buckley T. (1996). *Aspects of Greek History, 720-323 B.C.: A Source-Based Approach*. Londra 1996.
- Carr J. (2012). *Sparta's Kings*. UK 2012.
- Cartledge P. (2002a). *Hellenistic and Roman Sparta: a Tale of Two Cities*. London 2002.
- Cartledge P. (2002b). *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300-362 BC*. London 2002.
- Cartledge P. (2003). *Spartan Reflections*. California 2003.
- Cartledge P. (2004). "What Have Spartans Done for Us?: Sparta's Contribution to Western Civilization". *Greece & Rome* 51/2 (2004) 164-179.
- Cawkwell G. L. (1976). "Agesilaus and Sparta". *Classical Quarterly* 26 (1976) 62-84.
- Chrimes K. M. T. (1999). *Ancient Sparta. A Re-Examination of the Evidence*. Manchester 1999.
- Christesen P. (2006). "'Cyropaedia' and Military Reform in Sparta". *JHS* 126 (2006) 47-65.
- Christesen P. (2012). "Athletics and Social Order in Sparta in the Classical Period". *Classical Antiquity* 31/2 (2012) 193-255.
- Coulson A. J. (1999). *Market Education: The Unknown History*. New Brunswick 1999.
- Çelgin G. (2011). *Eski Yunanca- Türkçe Sözlük*. İstanbul 2011.
- David S. (1995). *The Evolution of Education*. Orlando 1995.
- Davidson T. (2008). *Greklere Eğitim Düşüncesi*. Çev. A. Aydoğan. İstanbul 2008.
- Dem. *Lep.* (= Demosthenes, *Kata Leptinus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes, *Orations I-XVII, XX: Olynthiacs; Philippics; Halonnesus; Minor Public Orations; Speech Against Leptines*, vol. I. With an English translation by J. H. Vince. Cambridge, Mass.-London 2004⁷ (The Loeb Classical Library).
- Diels H. & Kranz W. (1952⁶). *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin 1952.
- Douglas E. G. (1999). *Greek Elegiac Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries B.C.* Cambridge 1999. (Loeb Classical Library).
- Ducat J. (2006). *Spartan Education Youth and Society in the Classical Period*. UK 2006.
- Erkal M. E. (1992). *Sosyolojik Açıdan Spor*. İstanbul 1992.
- Eur. *Alk.* (= Euripides, *Alkestis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Alkestis*. Trans.: David Kovacs. Cambridge 1994.
- Eur. *IA* (= Euripides, *Iphigeneia Taurika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Plays of Euripides (Iphigenia in Aulis)*. Trans.: E. P. Coleridge. London 189.
- Eustat. *Hom. Od.* (=Eustatius, *Commentarii ad Homeri Odysseam*) Kullanılan Metin: *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*. Ed. M. van der Valk, vol. I-IV. Leiden: Brill, 1:1971; 2:1976; 3:1979; 4:1987.Figueira T. (2006). *The Spartan Hippeis*. Wales 2006.
- Finley M. I. (1968). "Sparta". Ed. J. P. Vernant, *Problemes de la Guerre en Grece ancienne* (1968) 143-160. Paris.

- Finley M. I. (1986). *Sparta. Use and Abuse of History*. London 1986.
- Foucault M. (2003). *İktidarın Gözü*. Çev. I. Ergüden. İstanbul 2003.
- Goulaki-Voutira A. (1996). "Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers". *Repertoire International d'Iconographie Musicale* 21 (1996) 3-12.
- Hammond N.G. L. (1988). "The Expedition of Xerxes". *CAH IV* (1988) 518-592.
- Harley T. R. (1934). "The Public School of Sparta". *Greece and Rome II/9* (1934) 129-139. Cambridge.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiai*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodot Tarihi*. Trans.: A. Erhat & M. Öktem. İstanbul 1973.
- Hodkinson S. & Powell C. A. (1999). *Sparta: New Perspectives*. London 1999.
- IG Inscriptiones Graecae*.
- Isok. (= Isokrates, *Panathenaicus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Panathenaicus*. Çev. G. Norlin. Harvard 1980.
- Jeffery L. H. (1988). "Greece Before the Persian Invasion". *CAH IV* (1988) 347-368.
- Johnson C. (1984). "Who is Aristotle's citizen?". *Phronesis* 29/1 (1984) 73-80.
- Joyal M.; McDougall I. & Yardley C. (2009). *Greek and Roman Education A Source Book*. New York 2009.
- Kargakos S. (2006). *History of Ancient Sparta*. Atina 2006.
- Kennell N. M. (1995). *The Gymnasium of Virtue: Education & Culture in Ancient Sparta*. Carolina 1995.
- Ksen. *Lak.* (= Ksenophon, *Lakedaimonion Politeia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: "Spartalıların Anayasası". Trans.: B. Umar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (1980) 277-96.
- Ksen. *Oec.* (= Ksenophon, *Oeconomicus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Oeconomicus*. Trans.: E. C. Marchant. Cambridge 1953.
- Ksen. *Hell.* (= Ksenophon, *Hellenika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Yunan Tarihi I-III*. Trans.: S. Sinanoğlu. Ankara 1963. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Yunan Tarihi IV*. Trans.: B. Umar. İzmir 1984.
- Laemmer M. (1981). "Women and Sport in Ancient Greece". *Medicine and Sport* 14 (1981) 16-23.
- Lucian. (= Lucianus, *De Saltatione*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucian Works*. Trans.: A. M. Harmon. Cambridge 1936.
- Mandell R. (1999). *Sport: A Cultural History*. Columbia 1999.
- Martin T. (1947). *An Overview of Classical Greek history from Mycenae to Alexander*. Source: <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp23104>
- Martin T. R. (2012). *Eski Yunan-Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a*. Çev. Ü. H. Yolsal. İstanbul 2012.
- Michell H. (1964). *Sparta*. Cambridge 1964.
- Naerebout F. (2004). "Dance in Ancient Greece: An Attempt to Understand". *Archaeology* 90 (2004) 8-14.
- Nobili C. (2014). "Performances of Girls at the Spartan Festival of the Hyakinthia". Eds. S. Moraw & A. Kieburg. *Maedchen im Altertum/Girls in Antiquity* (2014) 135-148.
- Özkan K. S. (2015). "Pers Eğitim Sistemi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXX/1 (2015) 181-198.
- Öztürk M. & Dikyol Ç. D. (2013). "Antik Yunan Tragedyasında Değerler Eğitime Dair İzler". *Turkish Studies* 8 (2013) 323-334.
- Papapostolou M. & Konstantinakos P., Mountakis C. & Georgiadis K. (2010). "Rites of Passage and Their Role in the Socialization of the Spartan Youth". *Sport Management International Journal* 6/1 (2010) 43-52. Doi: <http://dx.doi.org/10.4127/ch.2010.0044>.
- Paus. (= Pausanias, *Hellados Periegesis*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Description of Greece*. Trans.: W. H. S. Jones. London 1954.
- Phillips M. G. & Roper A. P. (2006). *History Of Physical Education. Handbook of Physical Education*. Wiltshire 2006.
- Platon *Kriton* (= Platon, *Kriton*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Kriton*. Trans.: F. Öktem. İstanbul 2006.
- Platon *Pol.* (= Platon, *Politeia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Devlet*. Trans.: S. Eyüboğlu & M. A. Cimgöz. İstanbul 2012.
- Plat. *leg.* (= Platon, *Leges*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Laws*. With an English translation by R. G. Bury, vols. X-XI. Cambridge, Mass.-London, vols. X 2001, XI 2004. (The Loeb Classical Library).

- Plut. *Kleo.* (= Plutarkhos, *Kleomenes*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives* Trans.: B. Perrin. Cambridge 1921.
- Plut. *Lyk.* (= Plutarkhos, *Lykurgos*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Paralel Yaşamlar-Lykurgos'un Hayatı* Trans.: S. Eyüboğlu & V. Günyol. İstanbul 2010.
- Pomeroy S. B. (2002). *Spartan Women*. Oxford 2002.
- Poole W. (1994). "Euripides and Sparta". Ed. A. Powell & S. Hodkinson, *The Shadows of Sparta* (1994) 1-33. London.
- Popper K. (2008). *Açık Toplum ve Düşmanları*. Çev. H. Rızatepe & M. Tunçay. Ankara 2008.
- Postman N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. Çev. K. İnal. Ankara 1995.
- Powell A. (1998). "Sixth-Century Lakonian Vase-Painting: Continuities and Discontinuities With the "Lykourgan" Ethos". Ed. N. Fisher & H. van Wees, *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence* (1998) 119-146. London.
- Schwenke K. (2008). *Das Erziehungssystem im alten Sparta: Die Agoge*. Norderstedt 2008.
- Stibbe C. M. (2009). "A Silenus and a Maenad. Some Bronze Statuettes from the British Excavations at Sparta Reconsidered". Ed. W. G. Cavanagh, C. Gallou & M. Georgiadis, *Sparta and Laconia. From Prehistory to Pre-Modern* (2009) 143-158. London.
- Theok. (= Theokritos, *Epithalamios Helenes*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Yunan Çoban Şiirleri*. Trans.: S. Sinanoğlu. İstanbul 1976.
- Thuk. (= Thukydides) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Peloponnesos Savaşı*. Tran.: T. Gökçöl. İstanbul 1976.
- Usta S. (2005). *Sparta'da Mükemmel Toplum*. Çev. S. Usta. İstanbul 2005.
- Whitby M. (2012). *Sparta*. New York 2012.